

Олена ЛАВРІНЕЦЬ,

доцент

Національного університету
«Києво-Могилянська академія»ЩЕ РАЗ ПРО
«УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС»

З моменту виходу у світ останнього, четвертого, видання «Українського правопису» минуло вже 17 років, однак дискусії навколо нього тривають і досі. Основні причини їх, на наш погляд, такі: логічна невмотивованість деяких правил і прикладів до них, надмірна ускладненість і без того досить громіздких правил, сумнівність і бездоказовість окремих тверджень, велика кількість винятків із правил, нез'ясованість або свідоме оминання окремих спірних випадків правопису тощо.

Нині немає потреби поєднувати різні правописні традиції, що було доконечним у першому всеукраїнському правописі 1928 р. Є лише потреба з урахуванням мовних традицій та принципів логіки вдосконалити й чіткіше сформулювати деякі правила. Звернімо увагу на ті питання, яких не висвітлювали на засіданнях мовознавчих секцій наукових конференцій чи в публікаціях, присвячених правописним проблемам. Проте не претендуємо на вичерпність.

У § 17 п. 2 подано слова, у яких уживання знака м'якості після **н** пояснено тим, що м'який знак є між приголосними у твірних іменниках: *бренькіт – бриньчати, донька – доньчин, нянька – няньчин, няньчити*. В іменнику *дзеленькіт* м'який знак теж наявний між приголосними, однак у похідному від нього *дзеленчати* м'який знак чомусь не збережено.

Видається правомірним доповнити правило вживання м'якого знака після **р** у кінці складу або слова іменниками *бур, вечер, гир, зір, тетер* (родовий відмінок множини від *буря, вечера, гиря, зоря, тетеря*), оскільки написання цих слів становить труднощі й викликає сумнів на відміну від прикладів, поданих до правила.

У власних назвах *Горький, Хорьков, Царьков* і *Маньчжурія* вживання м'якого знака незаконне, тому ці слова доцільно долучити до переліку винятків. До речі, *Горький* подано у «Правописі», проте лише як приклад до правила про відтворення російських прізвищ прикметникового типу українською мовою.

Зазначені в «Українському правописі» 1993 р. власні назви *Вязьма* та *В'яземський* ставлять у глухий кут щодо правильності написання одного варіанта (і відповідно неправильності іншого) чи обох. Можливо, написання *В'яземський* лише технічна помилка, оскільки в стереотипному виданні «Українського правопису» 2003 р. цей варіант знято, проте у виданні 2005 р. є і *В'язьма*, і *В'яземський*. Незрозуміло, яке написання прізвища правильне: *Вяземський*, орієнтуючись на твірну основу *Вязьма*, чи *В'яземський*?

Варто згадати і про варіантність написання антропоніма *В'ячеслав*, який у тексті та алфавітному покажчику «Українського правопису» 1993 р. подано з апострофом, а в алфавітному покажчику у ви-

данні 2005 р. – без апострофа, можливо, знову ж таки як технічна помилка.

Уживання суфіксів **-ов-**, **-ев-** (**-єв-**) у відносних прикметниках, утворених від іменників м'якої та твердої груп, зумовлено позицією наголосу в похідному слові. Це правило, ілюстроване лише двома прикладами *дієвий – дійовий, життєвий – життєбовий*, варто доповнити такими парами прикметників, як: *борщєвий – борщовий, взуттєвий – взуттєбовий, вічєвий – вічовий, вогнєвий – вогньовий, грошєвий – грошовий, грудєвий – грудьбовий, миттєвий – миттєбовий*.

Невмотивованим є спрощення приголосного **к** у дієслові *писнути* (від *писк*). Подібно до дієслів *вискнутити* (у значенні *вищати*) і *виснути* (у значенні *висіти* і *вищати*), що розрізняються за значенням і написанням, має бути розмежування дієслів *пискнутити* і *писнути*, як це зафіксовано в «Українському орфографічному словнику» та «Великому тлумачному словнику сучасної української мови». Причому в цьому останньому дієслово *писнути* подано як графічний омонім: *писнути* у значенні *пискати*, *писнути* у значенні *писати*.

У довідниково-словниковій літературі немає одностайності щодо написання деяких слів та словосполук: *Сант-Яго, свят-вечір* (в «Українському правописі» до 2007 р.) і *Свят-вечір* (в «Українському правописі» з 2007 р.), *Центральна рада* в «Українському правописі» (до речі, з 2007 р. ця словосполука знято), *Сантьяго, святвечір* в «Українському орфографічному словнику» і *Сантьяго, Святвечір, Свят-вечір, Центральна Рада* у словнику-довіднику «Велика чи мала літера?». То якому із запропонованих варіантів слід віддати перевагу?

Каменем спотикання і для філологів, і для мовців-нефахівців є чоловічі імена *Ігор* та *Олег*. В «Українському правописі» іменник *Ігор* залічено до м'якої групи, проте зазначена форма кличного відмінка однини *Ігоре* суперечить відмінковій парадигмі іменників другої відміни м'якої групи, які в цьому відмінку мають закінчення **-ю**: *лікарю, кобзарю, Тереню*. Форму *Ігорю* засвідчено, зокрема, у посібнику О.Пономарева «Культура слова: Мовно-стилістичні поради» та проєкті «Ромова, або Де ми помиляємося...»

Неусталеною є запропонована в «Українському правописі» форма імені по батькові *Ігорович*, на протигагу якій у підручнику «Сучасна українська мова» за редакцією О.Пономарева подано *Ігорьович*, а в словнику-довіднику «Власні імена людей» – *Ігорович*.

Викликають дискусії форми кличного відмінка однини імені *Олег* – *Олегу* та *Олеже*. В «Українському правописі» зафіксовано форму *Олегу*, у проєкті «Ромова, або Де ми помиляємося...» – *Олеже*, яка співзвучна з формою *друже*. У посібнику «Культу-

ра слова» О.Пономарів зазначає, що «форми княже, Олеже є архаїзмами і доречні у творах із життя минулих епох». А тому, на думку лінгвіста, «у сучасній літературній мові нормативними є форми князю, Олегу». Можливо, обидві форми варто подати в «Українському правописі», при цьому варіант *Олеже* з приміткою *архаїчне*. На нашу думку, більш вдалою формою є варіант *Олегу Івановичу*, на противагу запропонованому в «Ргомові, або Де ми помиляємося...» – *Олеже Івановичу*.

Імена по батькові *Григорович* та *Григорівна* утворюються не лише від імені *Григорій*, а й від імені *Григір*, що варто зафіксувати в «Українському правописі».

Треба згадати й про відмінювання прізвищ прикметникового типу на зразок *Ковалів, Прокопів*, які в «Українському правописі» відтворено з паралельними відмінковими формами: із прочергованим *і* в закритому складі на *о, е* у відкритому складі та без чергування. Без сумніву, форми *Коваліва, Прокопіва* (родовий відмінок однини), *Коваліву, Прокопіву* (давальний відмінок однини) суперечать фонетичним особливостям української мови, але ж у протилежному разі форми *Прокопова, Прокопову...* є однаковими для прізвищ *Прокопів* і *Прокопов*. З метою уникнення плутанини ці та подібні прізвища, наприклад, *Косів* і *Косов, Петрів* і *Петров, Яців* і *Яцев*, гадаємо, слід змінювати за різними типами відмінювання: *Прокопів – Прокопіва, Прокопіву...* і *Прокопов – Прокопова, Прокопову...*

Перелік винятків щодо правопису подовжених приголосних у загальних іншомовних словах досить великий, але, на жаль, не повний і потребує доповнення тими іменниками, написання яких не уніфіковано в підручково-довідниковій літературі, наприклад: *аллах, гетто, мокко, гамма* (і *гама*), *панно* тощо.

Неповним є й перелік іменників другої відміни, у яких суфікс *-ець* не змінюється на *-чи* при утворенні кличного відмінка однини: *бійцю, знавцю*. Зокрема до запропонованих колективом авторів проекту «Ргомов, або Де ми помиляємося...» *партійцю, мудрецю, гравцю* варто додати *борцю, продавцю*.

Є потреба доповнити також ілюстративний матеріал до так званого правила дев'ятки словами *бутік, чипси, чилі*, які набули активного вжитку в повсякденні, але дуже часто подибуємо ненормативне написання їх: *бутік, чіпси, чілі*. Уніфікувати слід і правопис власної назви *Сингапур* за аналогією до *Сицилія, Сиракузи, Сирія, Сивіла*.

До множинних іменників помилково залічено іменник *кросівки*, який у підручково-довідниковій літературі, зокрема в «Українському орфографічному словнику», подано числовою парою *кросівка – кросівки* за зразком таких числових пар, як *чобіт – чоботи, пантофель – пантофлі, туфля – туфлі, сандаля – сандали, кед – кеди* і под.

В «Українському правописі» серед прикладів уживання великої літери подано *Конституційний Суд України, Верховний суд США*. Через неточність і неповноту правил не зрозуміло, як має бути напи-

сано: *Верховний Суд України* чи *Верховний суд України*? Має рацію В.Жайворонок, фіксуючи у словнику-довіднику «Велика чи мала літера?» варіант *Верховний Суд України*, який і потрібно ввести до «Українського правопису».

Впадає в око й розбіжність у написанні свят державного рівня *День незалежності України* та *Свято перемоги*, які в «Українському правописі» до 2007 р. подано саме в такому варіанті, а з 2007 р. – *День Незалежності України* та *Свято Перемоги*. Хронологічно пізніший варіант, на нашу думку, є логічно вмотивованим, його й зафіксовано у словнику-довіднику «Велика чи мала літера?».

У § 113 п. 2 «Українського правопису» зазначено, що при творенні прикметників за допомогою суфікса *-ськ(ий)* від назв народів і географічних назв, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються певні фонетичні зміни – чергування приголосних. Перелік слів, у яких усупереч правилу чергування кінцевого приголосного основи не відбувається (*тюркський, казахський, баскський, мекський*), потребує доповнення. Зокрема слід додати *ацтекський, бангкокський, герцогський, лангедокський, іракський, малаккський, мартинікський, монакський, нішський, падишахський* тощо. Прикметники *ламаніський* і *ню-йоркський*, що теж є винятками, подано як ілюстративний матеріал до інших правил.

Вироблені мовною практикою паралельні форми іменників у місцевому відмінку однини *по Бугу* і *на Бузі, у Владивостоку* й *у Владивостоці, в Единбургу* і *в Единбурзі, у Токмаку* і *в Токмаці* в «Українському правописі» ілюструють правила відмінювання географічних назв. Проте ці форми є також прикладами чергування приголосних при словозміні, про специфіку якого в українській мові у «Правописі» згадано, на жаль, принагідно, у примітках. Перелік паралельних форм можна доповнити парами *у Кременчуку* і *в Кременчуці, у Нюрнбергу* і *в Нюрнберзі, у Лейпцигу* і *в Лейпцизі*, а також загальними назвами на зразок *в альманаху* й *в альманасі, у вуху* й *у вусі, у лантуху* і *в лантусі, на рингу* і *на ринзі, у стогу* і *на стозі, на торгу* і *на торзі*. Крім того, особливої уваги заслуговують іменники, при словозміні яких чергування кінцевого приголосного основи відбувається або не відбувається, наприклад, *у келісі, у молоці, на розі, у капелосі, в оці*, але: *у боргу, у витягу* (у значенні *документ*), *у кухлику, у моху*.

Утворені від географічних назв *Ростов-на-Дону* та *Франкфурт-на-Майні* прикметники зберігають правопис великої літери в назвах річок: *ростовський-на-Дону, франкфуртський-на-Майні*. Однак із невідомих причин утворений прикметник від географічної назви *Яр-тід-Зайчиком* випадає з поданого правила: *ярський-тід-зайчиком*. Якщо це технічна помилка, то її слід усунути.

Можливо, технічною помилкою є й написання *анали* в алфавітному покажчику «Українського правопису» 2003 р., хоча в «Українському правописі» 1993 р. це слово подано правильно – *аннали*. До речі, алфавітний покажчик «Українського правопису» 2005 р. фіксує обидва варіанти, тим часом

правило написання загальних назв іншомовного походження ілюструє варіант *аннали*.

Помилковою у «Правописі» є форма складного прикметника *п'ятсоттридцятилітній*, адже відповідно до норм української мови це має бути *п'ятсоттридцятилітній*. Думаємо, доречним було б зазначити правила утворення складних прикметників від числівниково-іменникових словосполучень та вилучити форми *двохмільйонний, двохтисячний, трьохмільйонний, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, чотирьохтисячний*, оскільки вони суперечать законам милозвучності української мови.

Немилозвучними в «Українському правописі» та довідниково-словниковій літературі є й слова *Гавайї, майя, Рамбуїє, Савоїя, Фейєрбах, фойє, Шантійї*, що їх пишуть за традицією. Літера *й* у них зайва, оскільки цей звук уже мають йотовані літери *я, є, ї*, а збіг приголосних не властивий українській мові. Тому нормативним має стати написання *Гавай, мая (і Мая), Рамбує, Савоя, Феєрбах, фое, Шантії* за аналогією до узвичаєних *феєрія, траєкторія*.

Варто зауважити також про неправильне або невмотивоване наголошення деяких слів, наприклад, *принести* замість правильного *принесті*; *ведмедіця* замість *ведмедіця* за зразком наголошення слів *біліця, саміця, оленіця, верблюдіця*, хоча й *Велика Ведмедіця*; *новгорбдський* замість *новгорбдський* аналогічно до *астраханський, папок* замість *папок* за зразком наголошення *плітбк, лапбк, чаибк*.

На жаль, натрапляємо в «Українському правописі» на ненормативні абрєвіатури, слова й словосполуки. Нормативними відповідниками до абрєвіатур *вуз* та *загс* прийнято вважати *виш* (вища школа), *внз* (вищий навчальний заклад), *рагс* (реєстрація актів громадського стану), до розмовних форм *замужем, наспіх – бути заміжньою (одруженою), постіхом*.

Невластивим українській мові є вживання активних дієприкметників теперішнього часу, замінити які можна, зокрема, іменником (*завідувач, по-*

чатківець, працівник), прикметником (*мийний засіб, загрозливий стан, зворушлива зустріч*), описовою конструкцією (*той, що мобілізує, перетворює, фарбує*). Зазначення в «Українському правописі» правила про утворення активних дієприкметників теперішнього часу та ілюстрація прикладами *виконуючий, зростаючий, мобілізуючий* і под. суперечить історичним засадам розвитку української мови.

Після розпаду Радянського Союзу деякі колишні республіки дещо змінили свої назви, наприклад: *Білорусія – Білорусь, Молдавія – Молдова, Киргизія – Киргизстан*. Змінилася й назва колишньої столиці Казахстану *Алма-Ата* на *Алмати*. Проте в «Українському правописі» ці зміни не відображено, і далі лишається *Білорусія, Алма-Ата*.

До четвертого видання «Українського правопису» майже щороку вносять деякі, можливо, й незначні зміни, які варто було б подавати ще й у вигляді додатків. Ознайомитися з цими змінами в додатках значно простіше, ніж відшукувати їх, читаючи текст заново і порівнюючи його з текстом «Правопису» попередніх років. Рекомендувати такі зміни має погоджувальна рада, як це робить, скажімо, створена в Інституті української мови НАН України погоджувальна комісія з проблемних питань слововживання, словотворення та написання слів, ухвалені рішення якої друкує часопис «Українська мова».

Зрозуміло, що абсолютно бездоганний правописний кодекс ледве чи можливий, але в принципі наявний «Український правопис» потребує якнайґрунтовнішого і якнайшвидшого доопрацювання. Він має стати своєрідною конституцією, виконувати закони якої конче потрібно всім носіям української мови. Проте спрощення окремих положень правопису, за словами Ю.Шевельова, не слід провадити безоглядно, тому що «правопис не повинен воювати з мовою й накидати їй те, що їй чуже. Посутнє завдання правопису – формулювати, як писати те, що є в мові, а не реформувати мову засобами правопису».

Література

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [за заг. ред. О.Сербенської]. – Львів : Світ, 1994.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б.Антоненко-Давидович. – К. : Українська книга, 1994.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2003 ; 2005.
4. Головащук С. Російсько-український словник сталих словосполучень / С.Головащук. – К. : Наукова думка, 2001.
5. Жайворонок В. Велика чи мала літера? : [словник-довідник] / В.Жайворонок. – К. : Наукова думка, 2004.
6. Мирончик Л. Ще один погляд на проблемні питання українського правопису / Л.Мирончик // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні : [матеріали міжнародної наукової конференції 28–29 листопада 1996 року]. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 1998. – С. 66–68.
7. Мурашко В. Український правопис (прагматичний аспект) / В.Мурашко // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Філо-
- логічні науки. – Т. 18. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2000. – С. 4–6.
8. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради / О.Пономарів. – К. : Либідь, 2001.
9. Ргомова, або Де ми помиляємося... – К. : Стандарт, 2006.
10. Скрипник Л. Власні імена людей : [словник-довідник] / Л.Скрипник, Н.Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996.
11. Сучасна українська мова / [за ред. О.Пономарева]. – К. : Либідь, 1997.
12. Український орфографічний словник. – К. : Довіра, 2002.
13. Український правопис. – К. : Наукова думка, 1993 ; 2003 ; 2005 ; 2007.
14. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису / Ю.Шевельов // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення : [матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994–1995 рр.]. – Львів, 1996. – С. 19–28.